

१९ गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्

अपाय्यस्यान्धसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः।

यस्मिन्निन्द्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यन्तश्च नरः ॥ २.०१९.०१

यस्मिन्। प्रदिवि- प्रकर्षज्योतिषि रसे। इन्द्रः- परमेश्वरः। वावृधानः- वर्धमानः। ओकः- निवासम्। दधे- कृतवान्। नरः- नेतार उपासकाः। ब्रह्मण्यन्तः- मन्त्रकामा मेधाकामा वा। इन्द्रस्य निवासं कृतवन्तः। मनीषिणः- मेधाविनः। सुवानस्य- निष्पादकस्योपासकस्य। प्रयसः- तर्पकः। प्रीड् तर्पणे। अन्धस्य- स रसः। मदाय- तृप्त्यै। अपायि- पीतः ॥१॥

अस्य मन्दानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिन्द्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत्।

प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमन्त ॥ २.०१९.०२

अस्य- एतेन। मध्वः- रसेन। मन्दानः- तृप्तः। वज्रहस्तः- वज्रपाणिः। इन्द्रः। अर्णोवृत्रम्- अपां मूलशक्तिधाराणामावारकम्। वि- विशेषेण। वृश्चत्- अच्छिनत्। वयः- पक्षिणः। स्वसराणि- कुलायान्। न- इव। नदीनां प्रयांसि- आपो मूलशक्तिधाराः। च। अच्छ- समुद्रं हृत्समुद्रमभिलक्ष्य। चक्रमन्त- सरन्ति ॥२॥

स माहिन इन्द्रो अर्णो अपां प्रैरयदहिहाच्छा समुद्रम्।

अजनयत्सूर्यं विदद्वा अक्तुनाह्वा वयुनानि साधत् ॥ २.०१९.०३

सः- असौ। माहिनः- महात्मा। अहिहा- वृत्रहा। इन्द्रः- परमेश्वरः। अपाम्- मूलशक्तिधाराणाम्। अर्णः- प्रवाहम्। समुद्रम्- अर्णवं हृत्समुद्रम्। अच्छ- अभिलक्ष्य। प्रैरयत्। सूर्य- आत्मसूर्यम्। अजनयत्- हृदि दीपितवान्। गाः- चिद्रश्मीन्। विदत्- लब्धवान्। अक्तुना- तेजसा। अह्वाम्- दिवसानां दैवप्रज्ञानाम्। वयुनानि- प्रज्ञानानि। साधत्- असाधयत् ॥३॥

सो अप्रतीनि मनवे पुरुणीन्द्रो दाशद्वाशुषे हन्ति वृत्रम्।

सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूत्पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥ २.०१९.०४

सः- असौ । इन्द्रः- परमेश्वरः । मनवे- विवेकाय । मन ज्ञाने । अप्रतीनि- अप्रतिमानि । पुरूणि- प्रभूतानि । दाशुषे- दात्रे । दाशत्- ददाति । वृत्रम्- आवरणम् । हन्ति- बाधितवान् । सद्यः- क्षणेन । यः । पस्पृधानेभ्यः- आकाङ्क्षायुक्तेभ्यः । नृभ्यः- मनुष्येभ्यः । सूर्यस्य- आत्मसूर्यस्य । सातौ- लब्धौ । अतसाय्यः- तत्प्राप्तिहेतुभूतः । भूत्- अभूत् ॥४॥

स सुन्वत इन्द्रः सूर्यमा देवो रिणञ्मर्त्याय स्तवान् ।

आ यद्रयिं गुहदवद्यमस्मै भरदंशं नैतशो दशस्यन् ॥ २.०१९.०५

सः- असौ । इन्द्रः । देवः- द्योतनशीलः । स्तवान्- स्तुतः सन् । सुन्वतः- रसनिष्पादकाय । मर्त्याय- मनुष्याय । सूर्य- आत्मसूर्यम् । आ रिणक्ति- अरेचयत् । प्रकटयामासेत्यर्थः । अनात्मनः शरीरादेरात्मनः पृथक्करणमत्रोच्यते । नैतशः- प्राण इव स्थितः । अंशम्- स्वांशमेव । अस्मै- स्वोपासकाय । दशस्यन्- दास्यन् । गुहदवद्यम्- विरहितदोषाम् । रयिम्- दानयोग्यसम्पदम् । आ भरत्- अवहत् ॥५॥

स रन्धयत्सदिवः सारथये शुष्णमशुषं कुर्यवं कुत्साय ।

दिवौदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्यैरच्छम्बरस्य ॥ २.०१९.०६

सः- असाविन्द्रः । सदिवः- विद्वान् । कुत्साय- कर्मशीलाय । कुत्सा एते हर्यश्वाय शूषमिति श्रुतावेवमेव दृश्यते । सारथये- स्वसारथये । अशुषम्- अशोषणीयम् । शुष्णम्- शोषकम् । कुर्यवम्- दुरन्तं दुर्भोगम् । रन्धयत्- अनाशयत् । दिवौदासाय- देवसेवकाय । इन्द्रः- ईशनाधिदेवता । नवतिं नव- प्रभूतम् । शम्बरस्य- मेघोपलक्षितजडस्य । पुरः- आवरणम् । व्यैरत्- विददार ॥६॥

एवा त इन्द्रोचर्थमहेम श्रवस्या न त्मना वाजयन्तः ।

अश्याम तत्साप्तमाशुषाणा ननमो वधरदैवस्य पीयोः ॥ २.०१९.०७

एव- एवम् । ते- तव । इन्द्र- परमेश्वर । त्मना- स्वतः । वाजयन्तः- गतिकामा वयम् । न- सम्प्रति । श्रवस्या- श्रुतिकामनया । उचथम्- मन्त्रम् । अहेम- प्रापयेम । अहि गतौ । आशुषाणाः- अनुभूतिमन्तः । तत् । साप्तम्- भूर्भुवःसुवरादिसप्तभूमिकारसम् । अश्याम- व्याप्नुयाम । अदेवस्य- अन्धकारस्य । पीयोः- हिंसकस्य । वधः- आयुधम् । ननमः- अपातयः ॥७॥

ए॒वा ते॑ गृ॒त्सम॒दाः शू॒र मन्मा॑व॒स्यवो॒ न व॒युना॑नि तक्षुः ।

ब्र॒ह्म॒ण्यन्त॑ इन्द्र ते॒ नवी॑य॒ इष॒मूर्जं॑ सु॒क्षि॒तिं सु॒म्रम॑श्युः ॥ २.०१९.०८

एव- एवम् । शूर- समर्थ । ते- तव । मन्म- मननम् । गृत्समदाः- ज्ञानानन्दाः । अवस्यवः- रक्षाकामाः प्रपन्नाः । न- सम्प्रति । वयुनानि- प्रज्ञानानि । तक्षुः- निर्मितवन्तः । ब्रह्मण्यन्तः- मेधायामन्तिकस्थाने । इन्द्र- परमेश्वर । नवीयः- अभिनवस्य । ते- तव । इषम्- एषणाम् । ऊर्जं- प्राणम् । सुक्षितिम्- सुभूमिकाम् । अश्युः- प्राप्नुयुः ॥८॥

नू॒नं सा ते॒ प्रति॒ वरं॑ ज॒रि॒त्रे दु॒ही॒यदिन्द्र॑ दक्षि॒णा म॒घोनी॑ ।

शि॒क्षा स्तो॒तृभ्यो॒ माति॑ ध॒ग्भगो॑ नो बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ २.०१९.०९

पूर्व व्याख्यातम् (२.११.२१) ॥९॥